

УДК 371.3:811.161.2:373.3

Компаній О. В.*

ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ ПЕРЕКАЗУВАТИ ТЕКСТИ УЧНІВ 2 І 3 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено актуальній проблемі сьогодення – навчанню молодших школярів, зокрема другокласників і третьокласників, переказувати тексти; висвітленню обґрунтування шляхів вирішення цього важливого питання. Автор розкриває сутність поняття «переказ», аналізує різні його види (докладний, вибірковий, стислий та з додатковим завданням), акцентує увагу на ранішньому формуванні вмінь переказувати тексти, тому пропонує починати навчання з першого класу, описує методичку роботи над усним і письмовим докладним, вибірковим і стислим переказом прочитаних текстів «чистого» типу розповіді, а також з елементами опису, роздуму за сюжетним малюнком і готовим планом; готовим планом і ключовими словами; колективно складеним планом.

Ключові слова: переказ, докладний, вибірковий, стислий, з творчими завданнями, молодші школярі.

На сучасному етапі впровадження нових технологій виробництва робота з різноманітними носіями інформації вимагає від кожного індивіда розвинутого логічного мислення, мовлення, пам'яті, уваги. Зазначене зумовлює потребу виховувати інтелектуально розвинуту особистість, здатну насамперед аналізувати, передавати, інтерпретувати інформацію, викладати свої думки, аргументувати їх. Виходячи з цього, в школах, зокрема в початковій, підвищується зацікавленість учителів до розвитку зв'язного мовлення.

Значний внесок у розробку зв'язного мовлення дітей зробили педагоги XIX століття (М. Бунаков, Ф. Буслаєв, Д. Тихомиров, С. Русова, К. Ушинський та ін.) і сучасні методисти (М. Вашуленко, Т. Ладиженська, М. Львов, М. Пентиліук, К. Пономарьова, В. Статівка та ін.). Пропонуючи різні методичні системи, дослідники приділяють особливу увагу переказу як одному з головних засобів розвитку монологічного мовлення. Однак практичні спостереження засвідчують, що деякі питання навчання переказувати молодших школярів залишають відкритими.

У цій статті маємо на меті розглянути методичку навчання переказу тексту в 2 та 3 класах.

Аналіз методичної літератури засвідчив, що переказ аналізується як спосіб розвитку монологічної мови (Г. Рогова), прийом розвитку мовленнєвої компетентності (К. Пономарьова), вправа, суть якої полягає в послідовному відтворенні готового, «чужого» тексту (Т. Ладиженська).

Відтворюючи прочитаний/прослуханий текст, діти формують такі важливі якості зв'язного мовлення, як змістовність, повнота, точність, логічність. Школярі навчаються виділяти головне і другорядне, знаходити потрібні докази. Крім того переказ сприяє закріпленню пам'яті, розвитку всіх рівнів мовлення – лексичного, граматичного, текстового. Передусім здійснюється активізація словникового запасу. Учні відбирають ті слова й вирази, які дозволяють з найбільшою повнотою і точністю передати зміст. Під час переказу формуються вміння швидко і правильно оформлювати свої думки, вибирати найбільш вдалу синтаксичну конструкцію, будувати різні види речень.

Переказ цікавить дослідників як минулого, так сучасного століття. Починаючи з дореволюційного часу, методисти звертають увагу на перекази повні, стислі, із заміною особи, перекази-вилучення (І. Срезневський, Д. Тихомиров, В. Чернишов та ін.). Однак питання про їх класифікацію було поставлене тільки в 60-і роки. Проаналізувавши погляди Н. Гавриш [1], М. Вашуленка [5], Г. Коваль [4], О. Лобчук [2], ми дійшли висновку, що під час типологізації видів науковці спираються на різні критерії, хоча назви і зміст залишаються майже однаковими. Основними, як правило, є докладний, вибірковий, стислий переказ та переказ із творчим завданням.

© Компаній О. В.

Мета докладного переказу полягає в повному, послідовному і правильному передаванні змісту. Цей вид переказів застосовується в усіх початкових класах спочатку в усному, а пізніше в письмовому відтворенні прослуханого (прочитаного) тексту із збереженням його структурних та лексичних особливостей.

Характерним для вибіркового переказу є відтворення якоїсь частини тексту. Це може бути окремий епізод за малюнком, планом, сцена зустрічі двох героїв, опис природи тощо.

Сформувані у школярів уміння стисло, чітко виражати думки, розвивати логічне мислення, готувати до створення власного твору допомагає стислий переказ. З нашої точки зору, стислий переказ – це не окремі фрази з повного тексту, що якимось пов'язані між собою, а нове висловлювання, заново і самостійно побудоване, цілісне, лаконічне, зрозуміле. Робота над ним вимагає розвитку вмінь відбирати з тексту головне й суттєве, передавати його зв'язно, послідовно, без пропусків. Для навчання стислого переказу

не рекомендується давати тексти-описи, міркування, оскільки опис ознак предмета, аргументи та докази не підлягають скорочуванню. Краще пропонувати розповідні тексти або науково-популярні, тому що в них можна упустити деякі подробиці дії, розмову дійових осіб, вставні пейзажні замальовки та ін. Етапи роботи над стислим переказом схожі з докладним у послідовності і прийомах роботи.

Творчий переказ передбачає творчу переробку тексту за допомогою додаткових завдань, що поділяються на дві групи. Одні з них передбачають судження з позиції читача-критика, інші вимагають продовжити роботу з позиції автора [3, с. 408]. До цих завдань відносяться: уведення елементів опису, міркування, критичної оцінки; доповнення; зміна особи оповідача (першу особу на третю або навпаки) або граматичного часу дієслів тощо.

Аналіз чинної програми засвідчив, що в практиці початкової школи формування вмінь відтворювати тексти починається з другого класу. Зазначене, на нашу думку, необхідно розпочинати в післябукварний період (1 кл.) у вигляді пропедевтичних завдань: 1) відтворення знайомої казки; 2) переказування за планом, що включає вказівки; запитаннями, що оформлюються у вигляді плану та складаються із такого числа, скільки речень у тексті; 3) готовим планом, питання якого вимагають більшого вільного передення тексту; 4) картинного плану.

Більш складна робота припадає на другий і третій клас, де увага звертається на усне й письмове докладне, вибіркоче і стисле переказування прочитаних текстів «чистого» типу розповіді, а також з елементами опису, роздуму за сюжетним малюнком і готовим планом; готовим планом і ключовими словами; колективно складеним планом. Розглянемо це докладніше.

Перші уроки навчання у другому класі передбачають формування вмінь усно докладно переказувати за сюжетними малюнками і готовим планом. Для початку учням пропонується після прочитування та аналізу тексту співвіднести готовий план з оповіданням (Перед вами план. Прочитайте його. Знайдіть ту частину тексту, яка стосується кожного пункту плану), розглянути малюнок, до якого ставиться запитання (Чи співпадає зміст малюнка з розповіддю?) і переказати, спираючись на ці опорні елементи.

На інших уроках це завдання ускладнюється тим, що подається деформований план, пункти якого треба розташувати відповідно до тексту.

Крім того засвоюються вміння докладно переказувати з опорою на ключові слова і готовий план (Прочитайте текст. Перекажіть його відповідно до плану і слів, що розміщені під рубрикою «Слова для довідок»).

Вводяться елементи стислого усного переказу: 1. Визначте тему тексту, оформіть її двома словами; 2. Спробуйте розказати про що ви прослухали/прочитали, одним-двома реченнями.

Зауважимо, що у другокласників розвиваються не тільки вміння усно переказувати, але й письмово. Для цього спершу пропонуються завдання, в яких слід письмово відповісти на запитання плану реченнями з тексту; потім – надати повну

письмову відповіді на питальний або тезисний план: 1) Прочитайте. Що ви бачите на малюнку? Визначте тему тексту. Дайте письмово повні відповіді на питання; 2) Прочитайте. Визначте тему й основну думку. Виділіть в тексті три частини відповідно до плану. Напишіть переказ за ним.

Отже, у другому класі учні працюють з готовим планом, ключовими словами, малюнками; навчаються переказувати як усно, так і письмово, пропедевтично знайомляться із стислим переказом.

Продовжуючи навчати переказувати, у наступному третьому класі звертається увага на вибірковий переказ. Як правило, він супроводжується читанням і розбором усього тексту, переказуванням якоїсь частини. На відміну від цієї роботи ми, по-перше, підбираємо тексти, що легко діляться на дві частини і характеризуються відносно закінченим змістом; по-друге, до частини, яка буде відтворюватися, на початку заняття подається план і ключові слова. Наприклад, другу частину тексту «Ну, мурашки!» діти переказували за таким планом і ключовими словами:

План:

1. Рибалки гублять мурашник.
2. Зникнення мурашника.
3. Провідні доріжки.
4. Захист від кривдників.

Опорні слова: рибалки, яйця мурашки, зникнення, доріжки, куц, колючки, захист.

Наступна форма проведення вибіркового переказу характеризується тим, що одна група дітей письмово відтворює першу частину розповіді, друга група – іншу – на основі запропонованих планів. Так, для переказування оповідання «Не так, як у казці» на дошці було запропоновано два плани: I. 1. Сім'я біля ялинки. 2. Казка Андерсена. 3. Плач Ліди; II. 1. Сумування дівчини. 2. Втіха тата. 3. Доля гілочки. 4. Ялинка в лісі.

Цілеспрямовано здійснюється робота над стислим переказом. За нашою методикою, вона проводиться декількома способами. Перший характеризується тим, що після прочитання та аналізу тексту «Сільський злодій» діти колективно навчаються передавати одним реченням кожен частину тексту з підказкою його початку.

- *Послухайте першу частину тексту. Яка основна думка цієї частини? Як можна передати її одним реченням? Почніть так: В одному селі з'явився злодій, який...*

- *Послухайте другу частину. Передайте зміст цієї частини також одним реченням. Спробуйте так: Щоб спіймати злодія, досвідчений господар ...*

- *Послухайте третю частину. Якого речення достатньо, щоб передати його зміст? Можете розпочати так: Але наступного ранку...*

- *Послухайте 4 і 5 абзаци. Замініть їх одним реченням. Почніть зі слів: Зате на другому кінці села ...*

- *Послухайте останній абзац, перекажіть його.*

Інший спосіб формування вмінь стисло переказувати орієнтує на з'ясування головної думки всього оповідання і надання відповідей до кожного пункту запропонованого плану тією кількістю речень, яка стоїть біля нього. Наприклад, план до оповідання В. Сухомлинського «Радуга в бурульці» має такий вигляд: 1. Зміна в погоді (1); 2. Бурулька (1); 3. Здивування хлопчика (1); 4. Горобці (1).

У третьому класі, як правило, переказування тексту відбувається на основі колективно складеного плану. Експериментальна методика передбачає різні прийоми залучення учнів до цієї роботи. На початку навчання школярам пропонується до малюнків, що відповідають прочитаному тексту, придумати назви. Найкращі записуються на дошці у вигляді плану.

Ефективно готує до складання плану і робота з розподілу заголовків відповідно до змісту оповідання (Прочитайте текст і заголовки. Розставте їх відповідно до змісту. Перекажіть оповідання, спираючись на складений план).

Більш складним прийомом для дітей є ділення оповідання на частини і називання їх, що і становить собою власне створення плану. Так, після прочитання на картках

оповідання «Охоронці лісу» та розбору його змісту, увага дітей була спрямована на виконання таких завдань: Скільки частин (абзаців) в оповіданні? Про що йдеться в першій частині? Як можна її назвати? Що в другій частині важливо для розуміння оповідання? Назвіть її. Чим третя частина пов'язана з другою? Придумайте до неї назву. Що відбулося після прохання охоронця?

На наступному уроці, працюючи з нерозділеним на частини текстом «Хвороба річки», завданням дітей було вказати на кількість об'єктів, про які розповідається в оповіданні, перерахувати всі їхні дії, сформулювати висновки про те, скільки в ньому частин (абзаців) (у тексті має бути три абзаци: в одному розповідається про річку, у другому – про здивування Сергійка, у третьому – про вчинок хлопця), назвати кожна з них і записати у вигляді плану.

Крім того застосовується такий прийом, що спочатку передбачає виділення частини, яка більш за все сподобалася, придумування до неї заголовку; потім з'ясування того, що з неї почати переказування неможливо, та відшукування частин, з яких треба почати розповідь і закінчити. Заголовки записуються на дошці, за ними буде здійснюватися переказ. В оповіданні В. Сухомлинського «Як білочка дятла врятувала» школярі назвали сюжет, у якому розповідається про жалість білочки до дятла (вона принесла йому шишку). Далі дітям були поставлені такі запитання: Чи буде зрозуміло слухачу чому білочку стало шкода? Про що треба сказати до цього? А чим треба завершити оповідання? Назвіть ці частини.

Цікавим, на нашу думку, є прийом, у якому один пункт плану пропонує вчитель, інші підбирають школярі. Наведемо уривок уроку.

Вірний товариш

Зима. Сніжок запорошив річку, вкриту тонкою кригою. Сергійко з санками побіг до крутого берега. За ним пішов його вірний собака Дружок.

Сергійко сів у санчата і вирішив з'їхати до річки. Але що це з Дружком? Він голосно загавкає і перекрив шлях хлопцю. Сергійко відштовхнув його.

Тоді собака кинувся до води. Під його вагою слабка крига тріснула. Дружок обережно відступив назад. Хлопчик зрозумів, яка небезпека його підстерігала.

Тонка крига не витримала би ваги людини. Ковзатися можна лише тоді, коли товщина криги досягне не менше десяти-дванадцяти сантиметрів.

I. Аналіз тексту: Яка пора року настала?, Куди побіг Сергійко? Хто побіг за Сергійком? Куди хотів з'їхати хлопчик? Як повів себе Дружок? Як Дружок урятував Сергійка? Що зрозумів Сергійко? Коли можна кататися на льоду? Чому така назва оповідання?

II. Робота над планом: На дошці написано один із пунктів плану (Собака кинувся до річки). Знайдіть частину, якої стосується ця назва. Перекажіть її.

- Про що треба розповісти далі? (про кригу)

- Що було перед тим, як Дружок урятував хлопчика? Дайте назву цим частинам.

Разом із вищезазначеним у третьому класі пропонуються перекази тексту з елементами опису та роздуму, що відрізняються від «чистих» типів більшою глибинною аналізу змісту та включенням їх у план. Зазначимо, якщо пропонується текст з описом, то обов'язково слід включити його у план та перелічити певні ознаки. Якщо у плані є міркування, то завдання учнів під час переказу – підтвердити його матеріалами оповідання.

Як бачимо з вищезазначеного, у другому і третьому класах застосовується більш складна робота в навчанні молодших школярів переказувати тексти. Як правило, вона спрямована на формування вмінь усно й письмово докладно, вибірково і стисло відтворювати прочитані тексти на основі сюжетних малюнків і готового плану, готового плану та ключових слів та колективно складеного плану. Зазначене здійснюється на основі різних видів роботи.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку полягають у висвітленні шляхів удосконалення вмінь учнів 2-3 класів відтворювати тексти різними видами переказу.

Література:

1. Гавриш Н. О. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят / Н. О. Гавриш. – К. : Шкільний світ, 2006. – 119 с.
2. Лобчук О. Навчання мовленнєвої діяльності на уроках мови. Початкові класи / О. Лобчук. – К. : Вища школа, 2008. – 128 с.
3. Методика викладання української мови: навчальний посібник / [С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко]. – К. : Вища школа, 1989. – 423 с.
4. Методика викладання української мови: навчальний посібник / [К. П. Коваль, Н. І. Деркач, З. О. Захарчук, Л. І. Іванова]. – Рівне : РДГУ, 2002. – 133 с.
5. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі / М. С. Вашуленко. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.

Компаний Е. В.

ФОРМИРОВАНИЕ УМЕНИЙ ПЕРЕСКАЗЫВАТЬ ТЕКСТЫ
ШКОЛЬНИКОВ 2 И 3 КЛАССОВ НА УРОКАХ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

Статья посвящена актуальной проблеме – обучения младших школьников, в частности второклассников и третьеклассников, пересказыванию текста; освещению и обоснованию путей решения этого важного вопроса. Автор раскрывает сущность понятия «пересказ»; анализирует разные его виды (подробный, выборочный, сжатый и с дополнительным заданием), акцентирует внимание на раннем формировании умений воспроизводить тексты, поэтому предлагает начинать с первого класса; описывает методику работы над устным и письменным подробным, выборочным и сжатым пересказом прочитанных текстов «чистого» типа повествования, а также с элементами описания, размышления по сюжетной картинке и готовому плану; готовому плану и ключевыми словами; коллективно составленному плану.

Ключевые слова: пересказ, подробный, выборочный, сжатый, с творческими заданиями, пересказ по сюжетной картинке и готовому плану, готовому плану и ключевыми словами, коллективно составленный план, младшие школьники.

Компаніі Е. V.

THE FORMATION OF SCHOOLCHILDREN'S 2 AND 3 CLASSES
NARRATIVE SKILLS ON THE UKRAINIAN LESSONS

The article is devoted to the education of schoolchildren, second and third classes, to retell the texts. It is highlighted the main ways of resolving such a responsible issue.

The author reveals the essence of the concept «narration», describes its importance for schoolchildren. The main value of this process includes developing schoolchildren's possibility to see major and minor information; strengthening their memories; developing their vocabularies, abilities to articulate their thoughts and build various kinds of sentences; using the different types of classifications.

The author emphasizes that the formation of schoolchildren's narrative skills must be started with the first class based on the retelling of the familiar fairy tales. The teacher must teach schoolchildren to use the plan and art plan (the symbols are placed in accordance with the content of the text), including hints.

The researcher describes the methodology of the formation of schoolchildren's narrative skills in oral and written forms, which includes techniques of retelling different types of texts selectively and concisely. Schoolchildren must express their opinions and reflections on the basis of the read story, also they should be able to prepare plan with key words and description elements. They should focus their attention on the proper expression of the main idea and theme of story

Keywords: schoolchildren's narrative skills, the concept «narration», plan, art plan, key words, description elements.